

**МАРІЯ ФЕДОРІВНА ДМИТРІЄНКО:
ВЧЕНИЙ, УЧИТЕЛЬ, ЛЮДИНА**

Ім'я доктора історичних наук, професора, заслуженого діяча науки і техніки України, лауреата Державної премії України в галузі науки і техніки, багаторічної завідувачки відділу спеціальних історичних дисциплін Інституту історії України НАН України, яскравої культурної та громадської діячки Марії Федорівни Дмитрієнко добре відоме історикам як в Україні, так і за її межами. Її наукові та науково-популярні праці, зокрема ґрунтовні монографії й студентські підручники, її наполеглива діяльність з утвердження авторитету національної школи спеціальних галузей історичної науки, а також із пропагування історичних знань та втілення їх у практичне життя, особливо в період розбудови української держави, неможливо переоцінити.

Народилася Марія Федорівна 19 березня 1935 р. у місті Таганрог Ростовської області в родині вчителів-словесників Федора Григоровича Дмитрієнка та Євгенії Костянтинівни Охріменко. У родовідному дереві майбутнього історика переплелися гілки старовинного польсько-литовського роду Биховців та донських козаків, серед її родичів було багато цікавих осіб — військовиків, агрономів-селекціонерів, революціонерів. Дружні та родинні зв'язки представники родини мали з Коцюбинськими та Гаршиними.

Середовище освічених й інтелігентних людей сформувало в маленькій Марійці тягу до знань, повагу до праці та уявлення про високі моральні цінності, створило той стрижень, який сприяв самореалізації, постійному інтелектуальному та духовному зростанню, вмінню відстоювати власні погляди.

Однак дитинство Марії, як і багатьох представників її покоління, було затьмарене воєнним лихоліттям, яке зруйнувало звичний плін життя. Їй разом із батьками довелося пережити нищівні бомбардування, евакуацію до Астрахані та Казахстану. Повернулася родина до України лише 1944 р. та оселилася в Ямполі Вінницької області, де батьки отримали педагогічну роботу. Невдовзі дівчинку чекало ще одне випробування — у віці одинадцяти років вона втратила найближчу людину — померла її мати. Але з властивою їй уже тоді силою духу, вона не зламалася, а ще й стала підтримкою розгубленому та хворому батьку.

1953 р. дівчина блискуче закінчила курс середньої школи. Окрім навчання, Марійка захоплювалася театром — брала активну участь у драматичному гуртку при місцевому Будинку культури, а також виявляла значний літературний хист. Того ж року вона успішно склала вступні іспити на історико-філософський факультет Київського державного університету ім. Т.Г. Шевченка. Університетське життя, яке співпало зі значними суспільними змінами — «хрущовською відлигою», було бурхливим, яскравим: наполегливе навчання, новинки літератури, зокрема твори заборонених авторів, театральні вистави

та концерти, цікаві зустрічі, обговорення та дискусії в колі друзів — усе це було саме для Марії та її натури.

Надзвичайне враження на юну студентку справило знайомство з Люділою Сергіївною Чіколіні, завідувачкою кафедри середніх віків, відомим істориком та непересічною особистістю. Тому не дивно, що Марія обрала в якості спеціалізації медієвістику. Талановита дівчина в ці студентські роки підготувала свою першу наукову працю, присвячену видатному іспанському художнику Ренесансу — Дієго Веласкесу. Спершу її було успішно захищено як дипломну роботу (1958), а за два роки в переробленому вигляді видруковано у видавництві «Знання».

До цієї теми Марія Дмитрієнко поверталася неодноразово. 1965 р. «Дієго Веласкес», збільшений до розміру великої біографічної студії, вийшов друком у знаменитій московській серії «ЖЗЛ». За п'ять років белетризований життєпис іспанського живописця з аналізом його творчого спадку, значно доопрацьований, був виданий київським видавництвом «Мистецтво» під назвою «Лицар без меча». 1973 р. ця студія була надрукована грузинською мовою в Тбілісі.

Свій творчий шлях Марія Федорівна розпочала молодшим редактором у видавництві «Політвидав України». Згодом вона стала завідувачкою відділу суспільних наук популярного республіканського часопису «Наука і життя». Ця робота збагатила її безцінним досвідом роботи з текстами та людьми.

1963 р. М.Ф. Дмитрієнко вступила до аспірантури відділу історіографії та допоміжних історичних дисциплін Інституту історії АН УРСР. Науковим керівником молодшої дослідниці став відомий український учений, доктор історичних наук, член-кореспондент АН УРСР Іван Олександрович Гуржій. Під його керівництвом Марія Дмитрієнко пройшла ґрунтовну школу й стала знаним істориком-джерелознавцем. Незважаючи на те, що це була зовсім нова ділянка для молодого науковця, вона, як завжди, наполегливо долала труднощі, ґрунтовно опрацьовуючи теоретичні й методологічні проблеми обраного напрямку студій, виявляючи неабиякі здібності та хист. 1965 р. Марія Федорівна достроково захистила кандидатську дисертацію, присвячену більшовицькій пресі України 1917–1918 рр.

1967 р. за матеріалами кандидатської дисертації було підготовлено й випущено друком окрему книгу. Однак інтереси Марії Дмитрієнко не обмежувалися лише цією проблематикою. У її науковому доробку з'явилися нариси про діячів громадянської війни та робітничі династії в Донбасі, праці, присвячені долі угорського революціонера Лайоша Гавро і творчості французького художника Ежена Делакруа, бібліографії документальних матеріалів з історії Радянської України й огляди археографічних праць тощо.

На початку 1970-х рр. на замовлення спеціалізованого московського агентства «Новости» дослідниця підготувала довідкове видання про Україну, яке побачило світ чотирма мовами — англійською, німецькою, французькою та іспанською. Утім, її подальша успішна кар'єра й творче зростання опини-

лися під загрозою через виключення 1972 р. із лав КПРС. Однак через рік це рішення було скасоване. Попри обставини, М.Ф. Дмитрієнко продовжувала плідно працювати у відділі стародруків ЦНБ АН УРСР та відділі наукової інформації Секції суспільних наук Президії АН УРСР.

У результаті тривалих і копітких пошуків у архівах понад двох десятків міст вона підготувала й успішно захистила 1985 р. докторську дисертацію, в якій із джерелознавчого ракурсу проаналізувала листівки більшовицьких організацій України 1917–1920 рр.

1986 р. М.Ф. Дмитрієнко очолила сектор історії відділу наукової інформації Секції суспільних наук Президії АН УРСР. Утім, рутинна робота з упорядкування інформаційних потоків не приваблювала досвідчену та знану дослідницю, вона прагнула нових цікавих проектів. Тому незабаром повернулася до Інституту історії АН УРСР, де очолила сектор історичної географії та картографії.

Визначні соціальні зміни, що відбулися на межі 1980–1990-х рр. — розвал СРСР, проголошення незалежності України, звільнення від тиску марксистсько-ленінських догм та «опіки» ідеологічних органів, відкрило перед гуманітаріями надзвичайно широке поля діяльності. Марія Федорівна, з притаманними для нею енергією та завзятістю, взялася за розв'язання нових проблем вітчизняної історії. Це був час найбільшого розквіту творчого потенціалу науковця, її організаторських, публіцистичних, дослідницьких талантів. В умовах розбудови незалежної України постали нагальні потреби в розробці нової державної атрибутики, відновленні старих символів і традицій, тому М.Ф. Дмитрієнко багато часу та сил віддала розробці теорії та методики спеціальних історичних дисциплін (СІД), практичній роботі в галузі фалеристики, боністики, нумізматики, уніформістики. Вона сприяла піднесенню на новий фаховий рівень студій з обсягу СІД.

1992 р. за ініціативою М.Ф. Дмитрієнко та професора В.О. Замлинського видається перший в Україні навчальний посібник-довідник із СІД, в якому висвітлено близько 60 дисциплін. Водночас, учена була залучена як науковий експерт-консультант до розробки концепції української нагородної системи: працювала в Комісії Президії Верховної Ради України з питань заснування державних нагород України та Комісії з державних нагород та геральдики при Президентові України, брала участь у підготовці законодавчих проектів і нормативних актів. Її знання потребував і Національний банк України, де вона була членом Комісії з питань дизайну національної валюти та Експертної ради з питань дизайну пам'ятних та ювілейних монет України.

Упродовж 1994–2006 рр. М.Ф. Дмитрієнко очолювала відділ спеціальних історичних дисциплін Інституту історії України НАН України. Протягом цього часу вона підготувала цілу когорту молодих фахівців із боністики, вексилології, геральдики, генеалогії, зброєзнавства, сфрагістики, іконографії, уніформістики, фалеристики та багатьох інших дисциплін, тим самим долучившись до формування нової генерації українських джерелознавців.

Багато років Марія Федорівна була членом Ученої ради та Спеціалізованої вченої ради Інституту історії України НАН України, членом редакційної колегії «Українського історичного журналу» та «Енциклопедії історії України».

М.Ф. Дмитрієнко заснувала та багато років була відповідальним редактором авторитетного фахового видання «Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики». Під її керівництвом поновилося видання спеціалізованого збірника «Історико-географічні дослідження в Україні», в якому вміщуються цінні студії з історичної географії та картографії.

У науковому доробку дослідниці понад 800 наукових та науково-популярних праць, зокрема низка фундаментальних досліджень: «Нагороди України: історія, факти, документи» (К., 1996), «Гроші в Україні: факти і документи» (К., 1998), «Все про Україну» (К., 1999), «Греки на українських теренах: Нариси з етнічної історії. Документи, матеріали, карти» (К., 2000), «Українська фалеристика. З історії нагородної спадщини» (К., 2004), «Рід Патонів: історико-генеалогічне дослідження. Документи» (К., 2013).

Марії Федорівні вистачало сил і часу також для активної громадської діяльності: була одним із засновників та членом Головної ради Всеукраїнського жіночого товариства імені Олени Теліги, членом Головної ради Всеукраїнського товариства «Просвіта».

Наукові досягнення М.Ф. Дмитрієнко здобули широке суспільне й академічне визнання. Вона отримала почесне звання заслуженого діяча науки і техніки України (1995) та Державну премію України в галузі науки і техніки (1999), нагороджена орденом княгині Ольги 3-го (1998), 2-го (2004) та 1-го (2007) ступенів.

Користуючись нагодою, хочемо засвідчити свою глибоку повагу та величезну вдячність Марії Федорівні, побажати їй здоров'я, творчої наснаги та подальших звершень у царині історичної науки.